Alicja Szuman

# Wpływ wykształcenia kobiet na realizację funkcji prokreacyjnej w cyklu życia rodziny

## Wstęp

Charakterystyczną cechą obecnych przemian demograficznych w Polsce jest nieprzerwany spadek liczby urodzeń obserwowany od 1984 roku, który radykalnie nasilił się w okresie transformacji, tj. po 1990 roku przez oddziaływanie czynników społeczno-gospodarczych. Współczynnik dzietności ogólnej obniżył się z poziomu 2,04 w roku 1990 do 1,37 w roku 1999, co stanowi spadek o 33%. W roku 2002 współczynnik ten osiągnął najniższą wartość w historii naszego kraju, albowiem spadł poniżej 1,3[1]. W efekcie proces zastępowalności pokoleń[2] ulega silnemu zawężeniu. Nie dziwi więc fakt, że współczesna rodzina polska znajduje się w centrum zainteresowania badaczy zagadnień ludnościowych, przede wszystkim ze względu na rolę, jaką odgrywa w życiu społecznym i zmiany, jakim nieprzerwanie podlega.

Podstawowe znaczenie w rozważaniach nad zmianami poziomu dzietności rodzin ma kwestia podłoża i czynników warunkujących te zmiany. Analiza przyczyn zmian wielkości rodziny nie jest prosta, nakładają się tu bowiem różnorodne czynniki o różnym podłożu. Jednym z wielu czynników różnicujących postawy i zachowania prokreacyjne kobiet są ich kwalifikacje zawodowe[3]. Po-

[1] W 2002 roku współczynnik dzietności w skali kraju wyniósł 1,249; w miastach 1,110, a na wsi 1,488 (por.: Rocznik Demograficzny, Warszawa 2003, tab. VI, s. LIII).

[2] Proces zastępowalności pokoleń jest zapewniony wówczas, gdy współczynnik dzietności utrzymywany jest na poziomie 2,15–2,20 w przeliczeniu na jedną kobietę w wieku rozrodczym (por.: J. Z. Holzer, *Procesy demograficzne a model rodziny w Polsce*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1981, z. 4, s. 253).

[3] Termin „kwalifikacje zawodowe" jest różnie definiowany. Różnice dotyczą nie tylko jego zakresu, ale i roli elementów składowych. J. Meller pod pojęciem „kwalifikacji zawodowych" rozumie zestaw wiedzy i umiejętności praktycznych, które określają stopień przygotowania pra-

ziom kwalifikacji zależy od posiadanego wykształcenia, doświadczenia zdobytego w procesie pracy, osobistych uzdolnień i właściwości człowieka. Jednakże zasadnicze znaczenie dla poziomu kwalifikacji ma posiadane wykształcenie.

Sprawa oddziaływania wykształcenia na dzietność rodzin była już wielokrotnie przedstawiana w kontekście wielu czynników przez badaczy stosunków społecznych i demograficznych[4]. Jak wykazują dotychczasowe badania demograficzne, wykształcenie zalicza się do najbardziej widomych czynników pozademograficznych zróżnicowania poglądów, zamierzeń, jak i realizacji dzietności.

W okresie transformacji polityczno-społecznej i ekonomicznej kraju kobiety stanęły zarówno w obliczu nowych wezwań, jak i utrzymujących się barier na rynku pracy. Niezwykle szybkie tempo rozwoju technologicznego zmusza kobiety do dalszego kształcenia i podnoszenia kwalifikacji, by móc się „odnaleźć" w nowych warunkach funkcjonowania zakładów pracy. Ostatnie lata przyniosły

---

cownika do wykonywania konkretnego rodzaju pracy (zawodu, specjalności) w społecznym procesie wytwarzania dóbr i usług. Na kwalifikacje zawodowe składają się trzy niejednorodne elementy, tj.: wiedza ogólna i specjalistyczna, doświadczenie i osobiste cechy pracownika. Wiedzę daje wykształcenie i to ono umożliwia rozwój pracownika, a tym samym także rozwój firmy (por.: E. Dolny, J. Meller, Z. Wiśniewski, *Zarys polityki zatrudnienia,* Warszawa 1990, s. 97). J. Unolt dokonuje podziału kwalifikacji zawodowych na formalne (wykształcenie i staż pracy w zawodzie) oraz realne (wiedza zawodowa, umiejętności praktyczne i specjalne uzdolnienia potrzebne do danej pracy) (por.: J. Unolt, *Ekonomiczne problemy rynku pracy*, Katowice 1999, s. 13). Według *Słownika wyrazów obcych* kwalifikacje to wykształcenie, przygotowanie potrzebne do wykonania zawodu, uzdolnienia (por.: *Słownik wyrazów obcych,* PWN, Warszawa 1980, s. 412).

[4] Por. m.in.: S. Borowski, *Wpływ wykształcenia na reprodukcję ludności w Wielkopolsce*, Poznańskie Roczniki Ekonomiczne, Poznań 1976, t. XXVII; *Model rodziny w Polsce i czynniki kształtujące ją*, (w:) *Polityka ludnościowa,* Warszawa 1973; M. Klimczyk, *Przynależność do grup społeczno-zawodowych a dzietność biologiczna kobiet w Polsce*, (w:) *Polityka ludnościowa,* Warszawa 1973; M. Kuciarska-Ciesielska, L. Nowak, Z. Smoliński, *Postawy prokreacyjne młodych małżeństw – ankieta nowożeńców 1985*, Monografie i Opracowania, SGPiS, Warszawa 1990, nr 304/7; A. Kurzynowski, *Aktywizacja zawodowa kobiet a wielkość rodziny*, (w:) *Polityka ludnościowa*, Warszawa 1973; M. Rószkiewicz, *Poglądy i zachowania prokreacyjne ankietowanych kobiet*, (w:) *Badanie dzietności kobiet w Polsce – Ankieta Macierzyństwa 1984*, Monografie i Opracowania, SGPiS, Warszawa 1988, nr 254/14; B. Skrętowicz, *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych kobiet wiejskich*, Monografie i Opracowania, SGH, nr 356/28, Warszawa 1991; Z. Smoliński, *Model współczesnej rodziny w świetle badań przeprowadzonych w Polsce*, (w:) *Polityka ludnościowa,* Warszawa 1973; A. Szuman, *Próba oszacowania efektów pracy zawodowej kobiet-matek w okresie prokreacji*, (w:) *Studia nad pracą zawodową kobiet w okresie macierzyństwa*, Monografie i Opracowania, SGPiS nr 167/10, Warszawa 1985; *Aktywność zawodowa matek a funkcje społeczne rodziny w cyklu jej rozwoju*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, z. 140, Poznań 1995; *Impact of mothers' occupational activity on differences in family development calendar*, „Polish Population Review" 2001, no. 18; H. Wasilewska-Trenkner, *Struktura urodzeń według kolejności*, (w:) *Badanie dzietności kobiet w Polsce – Ankieta Macierzyństwa 1984*, Monografie i Opracowania SGPiS, Warszawa 1988, nr 254/14; *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych rodzin polskich,* GUS, Warszawa 1997.

więc poważny wzrost poziomu wykształcenia i przygotowania zawodowego kobiet. Uzasadnione przeto wydaje się podjęcie próby zidentyfikowania roli wykształcenia, będącego symptomem kwalifikacji zawodowych w kształtowaniu postaw prokreacyjnych, faktycznej liczby dzieci i odstępów genetycznych w kolejnych fazach cyklu życia rodziny.

Przedmiotem opracowania uczyniono subpopulację rodzin odnoszącą się do środowiska miejskiego. Studia oparto na obszernym materiale empirycznym uzyskanym w wyniku ogólnopolskiego badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Badaniem tym objęto próbę liczącą ponad 3 tys. rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo, które poddano obserwacji na przełomie lat 1999/2000. Należy zaznaczyć, że cykl życia rodziny ujęto według koncepcji opracowanej przez S. Wierzchosławskiego, która jest zaadoptowanym i poszerzonym klasycznym modelem cyklu życia rodziny opracowanym przez grupę badawczą Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) nad statystycznymi wskaźnikami zdrowia rodziny[5].

## 1. Struktura badanych rodzin

Przed przystąpieniem do rozpoznania postaw i zachowań prokreacyjnych celowe jest ustalenie stanu i struktury badanej populacji rodzin z punktu widzenia ważniejszych cech. Rezultaty uzyskane w tym zakresie przedstawiono w tabeli 1.

Według stanu, jaki zaobserwowano w momencie badania, najliczniejszą grupę tworzyły rodziny matek pracujących zawodowo. Spośród 3092 ankietowanych, aż 2484 kobiety pracowały zawodowo, co stanowiło 80,3% ogółu zbadanych.

[5] Koncepcja WHO zakłada sześć podstawowych faz rozwoju życia rodzinnego. Te fazy obejmują: formowanie się rodziny (1.0), rozwój rodziny (2.0), stabilizację liczebności rodziny (3.0), kurczenie się rodziny (4.0), puste gniazgo (5.0), rozpad rodziny (6.0). W wyniku prac adaptacyjnych faza 2.0 została podzielona na trzy podfazy. Wyróżniono: rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1), rodziny z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) oraz rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). W fazie 3.0 wyodrębniono dwie podfazy: pierwsza obejmuje okres od narodzin ostatniego dziecka do momentu rozpoczęcia pracy zawodowej przez jedno z dzieci (3.1) oraz druga, w której kolejne dzieci podejmują pracę zawodową (3.2). Fazę tę zamyka opuszczenie przez dziecko gniazda rodzinnego (Por.: S. Wierzchosławski, *Longotudinalne badanie demograficzne w zintegrowanym systemie badań gospodarstw domowych*, (w:) *Problemy integracji statystycznych badań gospodarstw domowych*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, Warszawa 1987 oraz *Demograficzne aspekty badania rodziny według faz cyklu życia*, (w:) *Fazy rozwoju rodziny a jej potrzeby*, (red.) A. Kurzynowski, Warszawa 1991).

Tabela 1. Rodziny objęte badaniami według wybranych cech demograficznych, społeczno-zawodowych i ekonomicznych

| Wyszczególnienie | Rodziny ogółem | W tym rodziny matek pracujących zawodowo | | Struktura w % | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | | w liczbach bezwzględnych | w % | Rodziny ogółem | Rodziny matek pracujących | Rodziny matek niepracujących |
| **Ogółem** | **3092** | **2484** | **80,3** | **100,0** | **100,0** | **100,0** |
| Wiek matki w chwili obserwacji: | | | | | | |
| 20–24 | 156 | 83 | 53,2 | 5,0 | 3,3 | 12,0 |
| 25–29 | 419 | 327 | 78,0 | 13,5 | 13,2 | 15,1 |
| 30–34 | 411 | 340 | 82,7 | 13,3 | 13,7 | 11,7 |
| 35–39 | 478 | 405 | 84,7 | 15,5 | 16,3 | 12,0 |
| 40–44 | 649 | 535 | 82,4 | 21,0 | 21,5 | 18,8 |
| 45–49 | 699 | 590 | 84,4 | 22,6 | 23,8 | 17,9 |
| 50–54 | 280 | 204 | 72,8 | 9,1 | 8,2 | 12,5 |
| Liczna dzieci w rodzinie: | | | | | | |
| 1 | 912 | 739 | 81,0 | 29,5 | 29,7 | 28,4 |
| 2 | 1539 | 1276 | 82,9 | 49,8 | 51,4 | 43,3 |
| 3 | 476 | 371 | 77,9 | 15,4 | 14,9 | 17,3 |
| 4 | 124 | 81 | 65,3 | 4,0 | 3,3 | 7,1 |
| 5 i więcej | 41 | 17 | 41,5 | 1,3 | 0,7 | 3,9 |
| Wykształcenie matki: | | | | | | |
| – wyższe[a] | 965 | 839 | 86,9 | 31,2 | 33,8 | 20,7 |
| – policealne i średnie | 1662 | 1363 | 82,0 | 53,8 | 54,9 | 49,2 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 382 | 237 | 62,0 | 12,3 | 9,5 | 23,8 |
| – podstawowe[c] | 83 | 45 | 54,2 | 2,7 | 1,8 | 6,3 |
| Ciągłość pracy zawodowej: | | | | | | |
| – nigdy nie pracowała | 178 | – | – | 5,8 | – | 29,3 |
| – pracowała bez przerwy | 1713 | 1436 | 83,8 | 55,4 | 57,8 | 45,6 |
| – z przerwą: do 1 roku | 230 | 211 | 91,7 | 7,4 | 8,5 | 3,1 |
| 1–3 lat | 577 | 522 | 90,5 | 18,7 | 21,0 | 9,0 |
| 4–6 | 258 | 216 | 83,7 | 8,3 | 8,7 | 6,9 |
| 7–10 | 71 | 54 | 71,8 | 2,3 | 2,2 | 2,8 |
| 10 i więcej | 65 | 45 | 69,2 | 2,1 | 1,8 | 3,3 |
| Sytuacja materialna rodziny: | | | | | | |
| – bardzo dobra | 116 | 104 | 89,6 | 3,8 | 4,2 | 2,0 |
| – dobra | 922 | 749 | 81,2 | 29,8 | 30,2 | 28,4 |
| – średnia | 1821 | 1479 | 81,2 | 58,9 | 59,5 | 56,3 |
| – zła | 233 | 140 | 65,4 | 7,5 | 6,1 | 13,3 |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.

W badanej populacji uwzględniono matki aktualnie zamężne w różnym wieku. Najliczniej reprezentowane były rodziny kobiet w wieku 40–49 lat. Co trzecia respondentka była w wieku 30–39 lat, a co piąta – w wieku 20–29 lat. Wiek matek w istotny sposób wpłynął na postawę kobiet wobec pracy. Najczęściej pracowały matki w wieku 30–49 lat, rzadziej zaś osoby młodsze.

Przeważającym typem wśród badanych rodzin była rodzina małodzietna. Najliczniej reprezentowane były rodziny dwudzietne, najmniej natomiast było rodzin posiadających pięcioro i więcej dzieci. W miarę wzrostu liczby dzieci w rodzinie spadał odsetek matek pracujących. Najczęściej pracowały mężatki mające jedno lub dwoje dzieci. Znamienne jest, że różnica w odsetku kobiet pracujących między grupą respondentek z jednym dzieckiem i z dwojgiem dzieci jest niewielka, natomiast różnica przy porównaniach skrajnych, tj. dla matek z jednym lub dwojgiem dzieci w porównaniu z tymi, które mają najwięcej dzieci, jest duża, sięga bowiem 39,5 punktu dla respondentek z jednym dzieckiem i 41,4 punktu dla matek z dwojgiem dzieci.

Charakterystyczną cechą badanej zbiorowości jest to, że wykształcenie co najmniej średnie posiadało około 89% matek pracujących i 70% niepracujących zawodowo, przy czym najbardziej liczną grupę w obu subpopulacjach rodzin tworzyły kobiety z wykształceniem średnim. Wykształceniem zasadniczym zawodowym legitymowała się co jedenasta respondentka pracująca i co czwarta nie pracująca. Poziom wykształcenia ma kapitalne znaczenie dla kształtowania pozycji zawodowej matki. Im wyższe bowiem wykształcenie, tym wyższy stopień ich zaangażowania w pracę zawodową. Stymulujący wpływ wykształcenia matek na ich aktywność zawodową potwierdzają dane zawarte w tabeli 1. Zatem, spośród respondentek, które miały wykształcenie tylko w zakresie szkoły podstawowej, pracowało około 54%, a spośród tych, które legitymowały się wyższym wykształceniem, pracowało około 87%. Różnica zatem między grupami skrajnymi jest znaczna, wynosi 33 punkty procentowe.

Przypatrzmy się z kolei ciągłości zawodowej matek. Otóż w badanej zbiorowości tylko 5,8% mężatek nigdy nie pracowało zawodowo, natomiast aż 94,2% respondentek swego czasu pracowało. Zdecydowana większość kobiet pracowała bez przerwy (57,8%), pozostałe matki miały przerwy w pracy od 1 do 10 lat i więcej. W grupie mężatek, które miały tylko roczne przerwy, pracowało w chwili badania 91,7%, a wśród tych, które przerwały pracę na 10 lat i więcej, pracowało 69,2%. Tak więc matki mające dłuższe przerwy w pracy rzadziej ponownie podejmowały pracę zarobkową.

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, iż sytuacja materialna badanych rodzin była zróżnicowana. Ponad połowa ankietowanych oceniała sytuację materialną własnej rodziny jako średnią, a co trzecia respondentka jako dobrą. Na lepszą sytuację materialną rodziny wpływa niewątpliwie praca zawodowa matki. Wśród matek, które oceniały sytuację materialną rodziny jako bardzo dobrą,

pracowało 89,6% kobiet, a wśród tych, które oceniały jako bardzo złą, pracowało 65,4% uczestniczek badania.

## 2. Wpływ poziomu wykształcenia matek na ich postawy prokreacyjne

Intensywność procesu rozrodczego i dynamiki demograficznej kraju w znacznej mierze jest determinowana przez postawy prokreacyjne, które opierają się na systemie wartości społecznych, wyznaczonych przez daną rodzinę. Postawy kobiet pracujących i nie pracujących zawodowo wobec liczby dzieci w rodzinie przedstawiono, opierając się na badaniu poglądów respondentek na temat dzietności rodzin. W niniejszym badaniu za symptomy postaw prokreacyjnych matek przyjęto: liczbę dzieci uznaną za idealną oraz liczbę dzieci uznaną za właściwą dla aktualnych warunków życiowych rodziny. Biorąc pod uwagę przyszłe procesy prokreacyjne, te dwie kategorie postaw mają istotne znaczenie, gdyż dzietność idealna, czyli najlepsza (optymalna) określa liczbę dzieci, którą – według osoby ankietowanej – powinna posiadać przeciętna rodzina, a liczba dzieci właściwa dla aktualnych warunków życiowych może być traktowana jako wektor sytuacji materialnej rodziny oraz sytuacji politycznej i społeczno-gospodarczej kraju, wyznaczającej perspektywy rozwojowe rodziny[6].

Identyfikacja postaw dzietności idealnej nasuwa wiele spostrzeżeń natury ogólnej. Przeprowadzone badanie dowiodło, iż przy wszystkich poziomach wykształcenia bezdzietność i jednodzietność nie cieszy się popularnością w społeczeństwie. Zdecydowana większość Polek opowiada się za modelem rodziny z dwojgiem dzieci, albowiem 62,8% mężatek uważa taką liczbę dzieci za najlepszą. Z kolei 29,1% uczestniczek badania wyraziło opinię, iż idealna rodzina powinna posiadać troje dzieci.

Ogólnie biorąc, dzietność idealna w badanej populacji została oceniona na poziomie 2,36. Godny uwagi jest fakt, że zanikają różnice w poglądach na idealną liczbę dzieci pomiędzy absolwentkami wyższych uczelni a respondentkami posiadającymi wykształcenie policealne lub średnie. Niewiele różnią się też opinie mężatek legitymujących się wykształceniem zasadniczym zawodowym. Maksymalna wartość dzietności idealnej odpowiada opiniom matek posiadających wykształcenie podstawowe.

[6] J. Z. Holzer, *Demografia*, PWE, Warszawa 1999, s. 268; S. Wierzchosławski, *Demograficzno-społeczne problemy rodziny i macierzyństwa*, (w:) *Raporty końcowe z badań w latach 1976–1980*. „Monografie i Opracowania" nr 111/4, ISiD SGPiS, Warszawa 1982, s. 186.

Tabela 2. Matki objęte badaniem według poziomu wykształcenia i wybranych kategorii dzietności deklarowanej

| Wyszczególnienie | Kobiety według liczby dzieci | | | | | | | Średnia liczba dzieci |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | ogółem | 0 | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 i więcej | |
| Dzietność idealna | | | | | | | | |
| Ogółem | **100,0** | **0,2** | **3,7** | **62,8** | **29,1** | **3,6** | **0,6** | **2,36** |
| *Wykształcenie:* | | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 100,0 | 0,2 | 3,8 | 61,4 | 30,7 | 3,2 | 0,7 | 2,34 |
| – policealne i średnie | 100,0 | 0,3 | 3,4 | 64,3 | 28,8 | 2,8 | 0,4 | 2,33 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 100,0 | 0,3 | 4,2 | 63,6 | 24,3 | 6,0 | 1,6 | 2,37 |
| – podstawowe[c] | 100,0 | – | 3,6 | 44,6 | 39,8 | 10,8 | 1,2 | 2,61 |
| Dzietność właściwa dla aktualnych warunków życiowych rodziny | | | | | | | | |
| Ogółem | 100,0 | 4,1 | 33,3 | 56,8 | 5,3 | 0,4 | 0,1 | 1,65 |
| *Wykształcenie:* | | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 100,0 | 4,2 | 29,9 | 59,2 | 5,8 | 0,7 | 0,2 | 1,70 |
| – policealne i średnie | 100,0 | 3,9 | 35,3 | 55,5 | 5,0 | 0,3 | 0,0 | 1,63 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 100,0 | 5,0 | 33,8 | 57,3 | 3,9 | – | – | 1,60 |
| – podstawowe[c] | 100,0 | 3,6 | 32,5 | 53,1 | 10,8 | – | – | 1,71 |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Por. tab. 1.

Bez wątpienia czynnikiem znacząco wpływającym na kształtowanie się postaw dzietności idealnej jest stosunek matek do pracy zawodowej. Przeciętna dzietność idealna mężatek pracujących jest niższa niż tych, które nie pracują i nie chcą podjąć pracy. Prawidłowość tę potwierdza test dla dwóch średnich, w którym za kryterium istotności różnic przyjęto prawdopodobieństwo $\alpha = 0,05$. Analiza porównawcza obrazu rodziny idealnej matek pracujących i nie pracujących wskazuje, że poza mężatkami z wykształceniem średnim i pomaturalnym, pozostałe grupy kobiet nie różnią się istotnie pod względem opinii na temat najlepszej liczby dzieci.

Znamienne jest to, że dzietność idealną najwyżej szacowały respondentki będące w fazie kurczenia się rodziny (4.0), najniżej zaś matki zaliczone do I stadium fazy stabilizacji (3.1) oraz mężatki mające dzieci w wieku przedszkolnym (2.1). Nie mniej interesujące są dane dla poszczególnych poziomów wykształcenia w kontekście faz cyklu życia rodziny. Otóż wśród kobiet reprezentujących najwyższy i najniższy poziom wykształcenia maksymalną liczbę dzieci uznaną za idealną odnotowano w grupie matek z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Z kolei w grupie mężatek z wykształceniem policealnym i średnim, a także zasadniczym zawodowym najwyższymi przeciętnymi wartościami deklarowanej dzietności charakteryzowały się przedstawicielki fazy czwartej.

Większość uczestniczek badania (56,8%) uznała dwójkę dzieci za właściwą dla aktualnych warunków życiowych rodziny, a co trzecia respondentka uważała, iż w istniejących warunkach można mieć tylko jedno dziecko.

Wyniki badania obrazują osiągnięcie jednolitości poglądów matek pracujących i nie pracujących zawodowo na liczbę dzieci uznaną za właściwą dla istniejących warunków. Badana populacja oceniała dzietność właściwą na poziomie 1,65. Mężatki mające wykształcenie wyższe identycznie szacowały dzietność właściwą jak respondentki posiadające wykształcenie podstawowe. Nie zanotowano również większych różnic w ocenie dzietności uznanej za właściwą dla aktualnych warunków życiowych rodziny pomiędzy kobietami, które mają wykształcenie średnie a absolwentkami szkół zasadniczych.

Mimo cech wspólnych rozpatrywane grupy rodzin zachowują swą specyfikę. W rodzinach matek pracujących zawodowo liczba dzieci uznana za właściwą waha się od 1,61 do 1,69. Najniższą jej wartość podały matki z wykształceniem pomaturalnym i średnim, natomiast najwyżej dzietność właściwą plasują respondentki z dyplomem akademickim. Z kolei w rodzinach matek niepracujących zawodowo na maksymalnym poziomie oceniają liczbę dzieci właściwą dla istniejących warunków mężatki mające wykształcenie w zakresie szkoły podstawowej, na minimalnym zaś matki z wykształceniem zasadniczym zawodowym. Analiza porównawcza wykazała, że przy poziomie istotności $\alpha = 0,05$ obie grupy rodzin nie różnią się jednak istotnie pod względem dzietności właściwej we wszystkich rozpatrywanych poziomach wykształcenia.

Rozpatrując z kolei średnią liczbę dzieci uznaną za właściwą dla aktualnych warunków życiowych rodziny według poziomu wykształcenia matek oraz faz cyklu życia rodzinnego, widoczne są różnice w ocenie tej dzietności. O ile bowiem wśród rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1), przysposobienia zawodowego (2.3) oraz należących do II stadium fazy stabilizacji (3.2) najwyższą dzietność właściwą szacują matki legitymujące się wykształceniem wyższym, to w grupie rodzin z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) oraz będących w I stadium fazy stabilizacji (3.1) maksymalną wartość odnotowano wśród kobiet z wykształceniem podstawowym. Z kolei w fazie kurczenia się rodziny (4.0) dzietność właściwą oceniały najwyżej mężatki z wykształceniem zasadniczym zawodowym.

W rodzinach matek pracujących i niepracujących zawodowo, we wszystkich poziomach wykształcenia, liczba dzieci uznana za właściwą jest niższa o około 27–37% od liczby dzieci uznanej za idealną. Rzecz charakterystyczna, że przewaga współczynników dzietności idealnej nad właściwą maleje wraz ze wzrostem wykształcenia kobiet (tabela 6).

Żadna grupa respondentek, czy to wyodrębnionych ze względu na poziom wykształcenia matek czy ich aktywność zawodową, czy też fazy cyklu życia rodzinnego nie podała dzietności właściwej na poziomie wyższym od dzietności idealnej. Uznaje się zatem istniejące warunki za ograniczające idealny skład rodziny.

Tabela 3. Przeciętna liczba dzieci uznana przez matkę za idealną według poziomu wykształcenia matek, ich aktywności zawodowej oraz faz cyklu życia rodzinnego

| Wyszczególnienie | Ogółem | Faza cyklu życia rodziny | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | prokreacji (2.0) | | | stabilizacji (3.0) | | |
| | | rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym | rodziny z dziećmi w wieku szkolnym | rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego | I stadium | II stadium | kurczenia się rodziny |
| | | (2.1) | (2.2) | (2.3) | (3.1) | (3.2) | (4.0) |
| Rodziny ogółem | | | | | | | |
| Ogółem | 2,36 | 2,27 | 2,32 | 2,49 | 2,26 | 2,42 | 2,58 |
| | (0,69) | (0,70) | (0,61) | (0,69) | (0,60) | (0,77) | (0,86) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 2,34 | 2,29 | 2,30 | 2,55 | 2,25 | 2,54 | 2,53 |
| | (0,66) | (0,61) | (0,58) | (0,73) | (0,60) | (0,65) | (0,86) |
| – policealne i średnie | 2,33 | 2,21 | 2,33 | 2,41 | 2,26 | 2,38 | 2,46 |
| | (0,65) | (0,70) | (0,61) | (0,61) | (0,57) | (0,80) | (0,66) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,37 | 2,21 | 2,25 | 2,48 | 2,22 | 2,41 | 2,86 |
| | (0,79) | (0,69) | (0,62) | (0,74) | (0,73) | (0,75) | (1,20) |
| – podstawowe[c] | 2,61 | – | 2,31 | 3,00 | 2,50 | 2,52 | 2,86 |
| | (0,78) | | (0,63) | (0,93) | (0,73) | (0,67) | (0,79) |
| Rodziny matek pracujących zawodowo | | | | | | | |
| Ogółem | 2,34 | 2,27 | 2,26 | 2,48 | 2,26 | 2,42 | 2,48 |
| | (0,66) | (0,72) | (0,56) | (0,65) | (0,61) | (0,78) | (0,74) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 2,32 | 2,29 | 2,26 | 2,55 | 2,26 | 2,54 | 2,52 |
| | (0,65) | (0,60) | (0,56) | (0,68) | (0,60) | (0,65) | (0,90) |
| – policealne i średnie | 2,30 | 2,20 | 2,29 | 2,39 | 2,26 | 2,38 | 2,40 |
| | (0,64) | (0,73) | (0,57) | (0,60) | (0,57) | (0,84) | (0,57) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,31 | 2,26 | 2,16 | 2,35 | 2,24 | 2,32 | 2,74 |
| | (0,71) | (0,65) | (0,59) | (0,61) | (0,83) | (0,71) | (0,90) |
| – podstawowe[c] | 2,47 | – | 1,83 | 2,80 | 2,64 | 2,58 | 2,50 |
| | (0,69) | | (0,41) | (0,84) | (0,81) | (0,51) | (0,53) |
| Rodziny matek niepracujących zawodowo | | | | | | | |
| Ogółem | 2,46 | 2,29 | 2,56 | 2,56 | 2,22 | 2,45 | 2,83 |
| | (0,79) | (0,66) | (0,73) | (0,87) | (0,55) | (0,71) | (1,07) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 2,39 | 2,32 | 2,60 | 2,65 | 2,15 | 2,33 | 2,56 |
| | (0,73) | (0,65) | (0,70) | (1,26) | (0,59) | (0,58) | (0,73) |
| – policealne i średnie | 2,41 | 2,25 | 2,60 | 2,44 | 2,29 | 2,36 | 2,74 |
| | (0,70) | (0,61) | (0,79) | (0,66) | (0,57) | (0,60) | (0,89) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,48 | 2,14 | 2,40 | 2,64 | 2,17 | 2,64 | 3,00 |
| | (0,91) | (0,60) | (0,65) | (0,86) | (0,51) | (0,84) | (1,48) |
| – podstawowe[c] | 2,79 | – | 2,71 | 3,33 | 2,20 | 2,45 | 3,18 |
| | (0,84) | | (0,49) | (1,15) | (0,45) | (0,82) | (0,87) |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Por. tab. 1. W nawiasach podano wartości odchyleń standardowych.

Tabela 4. Przeciętna liczba dzieci uznana przez matkę za właściwą dla aktualnych warunków życiowych rodziny według poziomu wykształcenia matek, ich aktywności zawodowej oraz faz cyklu życia rodzinnego

| Wyszczególnienie | Ogółem | Faza cyklu życia rodziny | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | prokreacji (2.0) | | | stabilizacji (3.0) | | |
| | | rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym | rodziny z dziećmi w wieku szkolnym | rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego | I stadium | II stadium | kurczenia się rodziny |
| | | (2.1) | (2.2) | (2.3) | (3.1) | (3.2) | (4.0) |
| **Rodziny ogółem** | | | | | | | |
| Ogółem | 1,65 | 1,57 | 1,59 | 1,72 | 1,67 | 1,74 | 1,74 |
| | (0,67) | (0,59) | (0,68) | (0,78) | (0,61) | (0,68) | (0,73) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 1,70 | 1,61 | 1,60 | 1,82 | 1,71 | 1,96 | 1,77 |
| | (0,69) | (0,60) | (0,70) | (0,82) | (0,63) | (0,70) | (0,82) |
| – policealne i średnie | 1,63 | 1,56 | 1,59 | 1,70 | 1,61 | 1,70 | 1,71 |
| | (0,66) | (0,59) | (0,65) | (0,75) | (0,61) | (0,68) | (0,77) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 1,60 | 1,40 | 1,54 | 1,57 | 1,71 | 1,67 | 1,82 |
| | (0,65) | (0,54) | (0,70) | (0,76) | (0,58) | (0,59) | (0,52) |
| – podstawowe[c] | 1,71 | – | 1,69 | 1,63 | 1,81 | 1,70 | 1,71 |
| | (0,71) | | (0,85) | (0,92) | (0,54) | (0,82) | (0,56) |
| **Rodziny matek pracujących zawodowo** | | | | | | | |
| Ogółem | 1,64 | 1,54 | 1,58 | 1,74 | 1,65 | 1,76 | 1,73 |
| | (0,67) | (0,58) | (0,65) | (0,77) | (0,62) | (0,77) | (0,70) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 1,69 | 1,58 | 1,55 | 1,85 | 1,71 | 1,96 | 1,81 |
| | (0,70) | (0,60) | (0,70) | (0,82) | (0,64) | (0,69) | (0,88) |
| – policealne i średnie | 1,61 | 1,54 | 1,60 | 1,68 | 1,59 | 1,72 | 1,70 |
| | (0,65) | (0,57) | (0,63) | (0,74) | (0,62) | (0,69) | (0,65) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 1,62 | 1,32 | 1,57 | 1,74 | 1,73 | 1,68 | 1,74 |
| | (0,60) | (0,46) | (0,65) | (0,58) | (0,57) | (0,58) | (0,53) |
| – podstawowe[c] | 1,67 | – | 1,33 | 1,60 | 1,73 | 1,83 | 1,70 |
| | (0,77) | | (0,82) | (0,94) | (0,47) | (1,03) | (0,48) |
| **Rodziny matek niepracujących zawodowo** | | | | | | | |
| Ogółem | 1,67 | 1,64 | 1,61 | 1,63 | 1,75 | 1,62 | 1,78 |
| | (0,70) | (0,62) | (0,78) | (0,85) | (0,56) | (0,61) | (0,82) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 1,74 | 1,70 | 2,00 | 1,50 | 1,80 | 2,00 | 1,63 |
| | (0,62) | (0,62) | (0,61) | (0,85) | (0,52) | (1,00) | (0,50) |
| – policealne i średnie | 1,67 | 1,63 | 1,55 | 1,85 | 1,73 | 1,61 | 1,77 |
| | (0,73) | (0,63) | (0,78) | (0,78) | (0,56) | (0,61) | (1,15) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 1,57 | 1,52 | 1,49 | 1,36 | 1,67 | 1,64 | 1,91 |
| | (0,72) | (0,61) | (0,79) | (0,91) | (0,59) | (0,63) | (0,51) |
| – podstawowe[c] | 1,76 | – | 2,00 | 1,67 | 2,00 | 1,55 | 1,73 |
| | (0,63) | | (0,82) | (0,58) | (0,71) | (0,52) | (0,65) |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Por. tab. 1. W nawiasach podano wartości odchyleń standardowych.

Tabela 5. Porównanie dzietności idealnej właściwej dla aktualnych warunków życiowych rodziny oraz dotychczas zrealizowanej w rodzinach matek pracujących i niepracujących zawodowo za pomocą testu dla dwóch wartości oczekiwanych

| Wyszczególnienie | Wartość statystyki „u" dla średnich liczb dzieci | | |
|---|---|---|---|
| | idealnej | właściwej | dotychczas zrealizowanej |
| Ogółem | –3,462 | –0,955 | –4,942 |
| Wykształcenie: | | | |
| – wyższe[a] | –1,017 | –0,829 | 1,015 |
| – policealne i średnie | –2,498 | –1,094 | –2,025 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | –1,920 | 0,701 | –3,447 |
| – podstawowe[c] | –1,874 | –0,585 | –1,872 |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Uwaga: przy weryfikacji hipotez przyjęto $\alpha = 0,05$.

Źródło: Por. tab. 1.

Tabela 6. Porównanie współczynników dzietności według poziomu wykształcenia matki

| Wyszczególnienie | Relacje dzietności (w%) | | | |
|---|---|---|---|---|
| | właściwej do idealnej | całkowitej do idealnej | całkowitej do właściwej | zrealizowanej do całkowitej |
| Rodziny ogółem | | | | |
| Ogółem | **69,9** | **90,3** | **129,1** | **93,4** |
| Wykształcenie: | | | | |
| – wyższe[a] | 72,6 | 87,6 | 120,6 | 90,7 |
| – policealne i średnie | 69,9 | 90,1 | 128,8 | 93,3 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 67,5 | 100,4 | 148,8 | 96,6 |
| – podstawowe[c] | 65,5 | 101,2 | 154,4 | 99,6 |
| Rodziny matek pracujących zawodowo | | | | |
| Ogółem | **70,1** | **88,5** | **126,2** | **93,7** |
| Wykształcenie: | | | | |
| – wyższe[a] | 72,8 | 87,5 | 120,1 | 92,1 |
| – policealne i średnie | 70,4 | 89,6 | 128,0 | 93,7 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 70,1 | 97,0 | 138,3 | 95,5 |
| – podstawowe[c] | 67,6 | 98,0 | 144,9 | 100,0 |
| Rodziny matek niepracujących | | | | |
| Ogółem | **67,9** | **96,3** | **141,9** | **92,0** |
| Wykształcenie: | | | | |
| – wyższe[a] | 72,8 | 91,6 | 125,9 | 81,7 |
| – policealne i średnie | 69,3 | 93,8 | 135,3 | 91,2 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 63,3 | 106,0 | 167,5 | 97,7 |
| – podstawowe[c] | 63,1 | 103,6 | 164,2 | 99,3 |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Por. tab. 1.

## 3. Zależność zachowań prokreacyjnych od poziomu wykształcenie matki

Mechanizm zachowań prokreacyjnych małżeństw znajduje wyraz w wielkości rodziny i porządku jej rozwoju. Zachowania prokreacyjne małżeństw określa zatem dzietność dotychczas zrealizowana[7], rozkład urodzeń w czasie, a także dzietność całkowita[8], pozwalająca na ustalenie w przybliżeniu poziomu dzietności zakończonej, która ma szczególne znaczenie z punktu widzenia oceny procesu reprodukcji ludności. Istotną kwestią jest zatem poznanie obok postaw również zachowań prokreacyjnych rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo.

Przypatrzmy się danym dotyczącym dzietności zrealizowanej do momentu obserwacji. Otóż w badanej populacji średnia liczba dzieci żywo urodzonych wynosiła 1,99. Praca zawodowa matek wpływa oczywiście na obniżenie przeciętnej liczby żywo urodzonych dzieci. W rodzinach matek pracujących zawodowo przeciętna liczba dzieci żywo urodzonych wynosiła 1,95, podczas gdy respondentki nie pracujące zawodowo charakteryzowały się w momencie badania dzietnością wyższą o 0,24 dzieci na 1 kobietę.

Czynnikiem istotnie różnicującym wielkość i strukturę dzietności zrealizowanej do momentu badania jest poziom posiadanego wykształcenia przez matkę. Porównanie skrajnych kategorii wykształcenia ukazuje skalę różnic. Wśród absolwentek szkół wyższych 35% z nich urodziło jedno dziecko, a 48,4% dwoje dzieci. Z kolei spośród respondentek mających wykształcenie podstawowe tylko 8,4% matek urodziło jedno dziecko, 48,2% poprzestało na dwójce dzieci, a 24,1% uczestniczek badania urodziło troje dzieci.

Ogólnie rzecz ujmując, zarówno w rodzinach matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo dzietność rodzin ulegała zmniejszeniu wraz ze wzrostem wykształcenia. Wspomniana tendencja zmian nie występuje tak wyraźnie, gdy uwzględni się fazy rozwoju rodziny.

Warto dodać, że w grupie rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) i szkolnym (2.2), a także będących w II stadium fazy stabilizacji (3.2) najwyższe wartości przeciętne dzietności rzeczywistej odnotowano wśród matek posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe. Natomiast w pozostałych fazach cyk-

[7] Dzietność dotychczas zrealizowaną można oceniać, posługując się kategorią dzietności dotychczasowej brutto, tj. liczbą dzieci żywo urodzonych, bądź netto, tzn. liczbą dzieci żyjących. W niniejszym opracowaniu obie te kategorie potraktowano równorzędnie, ze względu na znikome różnice liczbowe między nimi. Przyjęto, iż dzietność dotychczas zrealizowana oznacza liczbę dzieci żywo urodzonych.

[8] Dzietność całkowita (oczekiwana) jest sumą dzietności już zrealizowanej (liczba dzieci już urodzonych) oraz liczby dzieci, które kobieta zamierza jeszcze urodzić.

Tabela 8. Matki objęte badaniem według poziomu wykształcenia i wybranych kategorii dzietności

| Wyszczególnienie | Kobiety według liczby dzieci | | | | | | Średnia liczba dzieci |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | ogółem | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 i więcej | |
| Dzietność dotychczas zrealizowana | | | | | | | |
| Ogółem | **100,0** | **29,5** | **49,8** | **15,4** | **4,0** | **1,3** | **1,99** |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 100,0 | 35,0 | 48,4 | 13,0 | 3,1 | 0,5 | 1,86 |
| – policealne i średnie | 100,0 | 29,4 | 50,7 | 15,8 | 3,3 | 0,8 | 1,96 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 100,0 | 20,1 | 49,5 | 18,1 | 7,6 | 4,7 | 2,30 |
| – podstawowe[c] | 100,0 | 8,4 | 48,2 | 24,1 | 13,3 | 6,0 | 2,63 |
| Dzietność całkowita | | | | | | | |
| Ogółem | **100,0** | **18,5** | **57,7** | **17,9** | **4,5** | **1,4** | **2,13** |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 100,0 | 20,4 | 59,0 | 16,6 | 3,5 | 0,5 | 2,05 |
| – policealne i średnie | 100,0 | 19,1 | 58,1 | 18,1 | 3,9 | 0,8 | 2,10 |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 100,0 | 13,3 | 55,0 | 19,1 | 7,9 | 4,7 | 2,38 |
| – podstawowe[c] | 100,0 | 7,2 | 49,4 | 24,1 | 13,3 | 6,0 | 2,64 |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Por. tab. 1.

lu życia rodzinnego, tj. w fazie 2.3, 3.1 i 4.0 przeciętna liczba dzieci żywo urodzonych była najwyższa w grupie mężatek posiadających wykształcenie podstawowe.

Porównując dzietność dotychczasową w poszczególnych poziomach wykształcenia, zauważono, że zachodzą różnice w poziomie tej dzietności między rodzinami matek pracujących i niepracujących zawodowo. W grupie rodzin matek legitymujących się wykształceniem pomaturalnym lub średnim oraz zasadniczym zawodowym liczba dzieci żywo urodzonych przez matki pracujące jest istotnie mniejsza aniżeli w rodzinach matek biernych zawodowo w momencie obserwacji.

Dzietność dotychczas zrealizowana może mieć charakter dzietności zakończonej, o ile respondentka zadeklaruje, iż nie planuje urodzić więcej dzieci ponad te, które posiada. Aż 87% ankietowanych matek odpowiadało, że nie zamierza urodzić więcej dzieci. Urodzenie jednego dziecka w najbliższej przyszłości planowało 11,4% respondentek, zaś jeszcze dwoje dzieci zamierza urodzić zaledwie 1,4% badanych.

Poziom dzietności całkowitej jest zróżnicowany w zależności od poziomu wykształcenia matek uczestniczących w badaniu, jak również od aktywności zawodowej. Wielkości przeciętne dzietności zakończonej zestawione według wykształcenia mężatek obejmują przedział od 205 do 264 dzieci przypadających na 100 ankietowanych kobiet. Najwyższymi średnimi wartościami dzietności całkowitej odznaczają się respondentki posiadające wykształcenie podstawowe,

natomiast najniższa dzietność charakteryzuje absolwentki wyższych uczelni. Należy zwrócić uwagę na fakt, że w grupie rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) daje się wyraźnie zauważyć spadek współczynników dzietności całkowitej poniżej dwóch, i to niezależnie od poziomu wykształcenia matki, co prowadzi do zawężonej reprodukcji ludności.

Należy zwrócić uwagę na przewagę współczynników dzietności idealnej nad całkowitą w rodzinach matek posiadających wykształcenie wyższe i średnie, natomiast w rodzinach respondentek z wykształceniem zasadniczym zawodowym i podstawowym odnotowano sytuację odwrotną, albowiem dzietność całkowita jest wyższa aniżeli zgłaszana jako idealna. Należy jednakże podkreślić, że w rodzinach matek pracujących zawodowo, we wszystkich wyróżnionych kategoriach wykształcenia widoczna jest przewaga dzietności idealnej nad całkowitą (tabela 6).

Przeprowadzone badanie wykazało, że niezależnie od poziomu wykształcenia matki i jej aktywności zawodowej dzietność całkowita przewyższa liczbę dzieci uznaną za właściwą dla obecnych warunków życiowych rodziny. Przewaga dzietności całkowitej nad właściwą waha się w rodzinach matek pracujących zawodowo od 20,1% do 44,9%, natomiast w rodzinach respondentek niepracujących od 25,9% do 67,5%. Jest ona zdecydowanie wyższa w grupach kobiet z wykształceniem zasadniczym zawodowym i podstawowym.

Dodać należy, że w obu rozpatrywanych subpopulacjach pewna część dzietności całkowitej pozostaje jeszcze niezrealizowana. Wyjątek stanowią rodziny matek pracujących zawodowo nieposiadających żadnych kwalifikacji zawodowych, albowiem w tej grupie dzietność zrealizowana jest równa dzietności całkowitej.

W badanych rodzinach pierwsze dziecko przychodzi na świat przeciętnie 16,5 miesiąca po ślubie. Odstęp pierwszy jest najkrótszym odstępem genetycznym i to w obu grupach rodzin. Matki pracujące zawodowo odznaczają się o 2 miesiące dłuższym odstępem protogenetycznym aniżeli respondentki niepracujące.

Pierwszy odstęp urodzeniowy uzależniony jest od poziomu wykształcenia kobiet. Generalnie rzecz biorąc, w przypadku kobiet o wyższym poziomie wykształcenia jest on przeciętnie o 5,7 miesiąca dłuższy w porównaniu z respondentkami posiadającymi wykształcenie podstawowe. W obu subpopulacjach w miarę wzrostu poziomu wykształcenia, długość odstępów protogentetycznych rośnie. Przyczyną wydłużania pierwszych odstępów urodzeniowych wśród kobiet bardziej wykształconych może być chęć kontynuowania nauki po ślubie, jak również potrzeba zagospodarowania się po ukończeniu studiów.

Rozpatrywane grupy rodzin wykazują znaczne zróżnicowanie w zakresie odstępów czasu między dwoma pierwszymi urodzeniami. Odstęp czasu między pierwszym a drugim urodzeniem dla całej populacji wynosił 43,3 miesiąca, przy

Tabela 9. Przeciętna liczba dzieci żywo urodzonych według poziomu wykształcenia matek, ich aktywności zawodowej oraz faz cyklu życia rodzinnego

| Wyszczególnienie | Ogółem | Faza cyklu życia rodziny | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | prokreacji (2.0) | | | stabilizacji (3.0) | | |
| | | rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym | rodziny z dziećmi w wieku szkolnym | rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego | I stadium | II stadium | kurczenia się rodziny |
| | | 2.1 | 2.2 | 2.3 | 3.1 | 3.2 | 4.0 |
| **Rodziny ogółem** | | | | | | | |
| Ogółem | 1,99 | 1,27 | 1,93 | 2,58 | 1,84 | 2,39 | 2,71 |
| | (0,88) | (0,51) | (0,80) | (0,75) | (0,62) | (0,90) | (0,99) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 1,86 | 1,24 | 1,80 | 2,61 | 1,83 | 2,38 | 2,47 |
| | (0,79) | (0,46) | (0,69) | (0,74) | (0,62) | (0,70) | (0,77) |
| – policealne i średnie | 1,96 | 1,27 | 1,92 | 2,50 | 1,81 | 2,31 | 2,60 |
| | (0,83) | (0,52) | (0,75) | (0,72) | (0,60) | (0,86) | (0,83) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,30 | 1,38 | 2,14 | 2,74 | 1,92 | 2,61 | 3,16 |
| | (1,11) | (0,64) | (1,01) | (0,81) | (0,66) | (1,15) | (1,40) |
| – podstawowe[c] | 2,63 | – | 2,08 | 2,88 | 2,25 | 2,57 | 3,38 |
| | (1,09) | | (0,95) | (1,25) | (0,77) | (0,90) | (1,12) |
| **Rodziny matek pracujących zawodowo** | | | | | | | |
| Ogółem | 1,94 | 1,23 | 1,84 | 2,54 | 1,84 | 2,33 | 2,56 |
| | (0,80) | (0,47) | (0,67) | (0,72) | (0,62) | (0,82) | (0,82) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 1,87 | 1,24 | 1,77 | 2,61 | 1,82 | 2,34 | 2,45 |
| | (),79) | (0,46) | (0,68) | (0,74) | (0,62) | (0,67) | (0,78) |
| – policealne i średnie | 1,93 | 1,23 | 1,86 | 2,48 | 1,81 | 2,29 | 2,46 |
| | (0,77) | (0,48) | (0,67) | (0,69) | (0,59) | (0,86) | (0,59) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,14 | 1,22 | 1,92 | 2,58 | 2,00 | 2,41 | 3,07 |
| | (0,94) | (0,43) | (0,68) | (0,67) | (0,71) | (0,93) | (1,33) |
| – podstawowe[c] | 2,42 | – | 1,33 | 2,60 | 2,36 | 2,50 | 3,10 |
| | (0,99) | | (0,52) | (1,34) | (0,81) | (0,52) | (1,10) |
| **Rodziny matek niepracujących zawodowo** | | | | | | | |
| Ogółem | 2,18 | 1,35 | 2,39 | 2,79 | 1,82 | 2,62 | 3,12 |
| | (1,13) | (0,61) | (1,14) | (0,89) | (0,62) | (1,13) | (1,29) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 1,79 | 1,25 | 2,12 | 2,70 | 1,90 | 3,00 | 2,56 |
| | (0,83) | (0,47) | (0,78) | (0,67) | (0,64) | (1,00) | (0,73) |
| – policealne i średnie | 2,06 | 1,36 | 2,33 | 2,62 | 1,79 | 2,36 | 3,13 |
| | (1,05) | (0,62) | (1,08) | (0,89) | (0,64) | (0,86) | (1,34) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,57 | 1,62 | 2,51 | 3,00 | 1,78 | 3,14 | 3,26 |
| | (1,31) | (0,81) | (1,36) | (0,91) | (0,55) | (1,51) | (1,51) |
| – podstawowe[c] | 2,87 | – | 2,71 | 3,33 | 2,00 | 2,64 | 3,64 |
| | (1,17) | | (0,76) | (1,15) | (0,71) | (1,21) | (1,12) |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Por. tab. 1. W nawiasach podano wartości odchyleń standardowych

Tabela 10. Dzietność całkowita według poziomu wykształcenia matek, ich aktywności zawodowej oraz faz cyklu życia rodzinnego

| Wyszczególnienie | Ogółem | Faza cyklu życia rodziny | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | prokreacji (2.0) | | | stabilizacji (3.0) | | |
| | | rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym | rodziny z dziećmi w wieku szkolnym | rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego | I stadium | II stadium | kurczenia się rodziny |
| | | (2.1) | (2.2) | (2.3) | (3.1) | (3.2) | (4.0) |
| **Rodziny ogółem** | | | | | | | |
| Ogółem | 2,13 | 1,81 | 2,03 | 2,60 | 1,85 | 2,39 | 2,72 |
| | (0,84) | (0,68) | (0,79) | (0,76) | (0,62) | (0,90) | (1,00) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 2,05 | 1,87 | 1,87 | 2,63 | 1,83 | 2,38 | 2,47 |
| | (0,75) | (0,67) | (0,70) | (0,72) | (0,62) | (0,70) | (0,77) |
| – policealne i średnie | 2,10 | 1,78 | 2,04 | 2,53 | 1,82 | 2,31 | 2,60 |
| | (0,80) | (0,68) | (0,76) | (0,74) | (0,61) | (0,86) | (0,83) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,38 | 1,74 | 2,24 | 2,79 | 1,92 | 2,61 | 3,18 |
| | (1,07) | (0,63) | (0,97) | (0,80) | (0,66) | (1,15) | (1,41) |
| – podstawowe[c] | 2,64 | – | 2,08 | 2,88 | 2,25 | 2,57 | 3,38 |
| | (1,08) | | (0,95) | (1,25) | (0,77) | (0,90) | (1,12) |
| **Rodziny matek pracujących zawodowo** | | | | | | | |
| Ogółem | 2,07 | 1,75 | 1,95 | 2,56 | 1,85 | 2,33 | 2,57 |
| | (0,76) | (0,63) | (0,69) | (0,72) | (0,62) | (0,82) | (0,82) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 2,03 | 1,82 | 1,84 | 2,62 | 1,83 | 2,34 | 2,45 |
| | (0,74) | (0,63) | (0,68) | (0,73) | (0,61) | (0,67) | (0,78) |
| – policealne i średnie | 2,06 | 1,72 | 1,98 | 2,51 | 1,82 | 2,29 | 2,47 |
| | (0,74) | (0,64) | (0,70) | (0,71) | (0,59) | (0,86) | (0,59) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,24 | 1,60 | 2,05 | 2,61 | 2,00 | 2,41 | 3,11 |
| | (0,90) | (0,56) | (0,64) | (0,67) | (0,71) | (0,93) | (1,34) |
| – podstawowe[c] | 2,42 | – | 1,33 | 2,60 | 2,36 | 2,50 | 3,10 |
| | (0,99) | | (0,52) | (1,34) | (0,81) | (0,52) | (1,10) |
| **Rodziny matek niepracujących zawodowo** | | | | | | | |
| Ogółem | 2,37 | 1,98 | 2,46 | 2,81 | 1,84 | 2,62 | 3,12 |
| | (1,06) | (0,76) | (1,10) | (0,90) | (0,66) | (1,13) | (1,29) |
| Wykształcenie: | | | | | | | |
| – wyższe[a] | 2,19 | 2,05 | 2,24 | 2,70 | 1,90 | 3,00 | 2,56 |
| | (0,76) | (0,79) | (0,75) | (0,67) | (0,64) | (1,00) | (0,73) |
| – policealne i średnie | 2,26 | 1,95 | 2,40 | 2,65 | 1,83 | 2,36 | 3,13 |
| | (1,00) | (0,77) | (1,06) | (0,92) | (0,71) | (0,86) | (1,34) |
| – zasadnicze zawodowe[b] | 2,63 | 1,95 | 2,58 | 3,00 | 1,78 | 3,14 | 3,26 |
| | (1,26) | (0,69) | (1,31) | (0,91) | (0,55) | (1,51) | (1,51) |
| – podstawowe[c] | 2,89 | – | 2,71 | 3,33 | 2,00 | 2,64 | 3,64 |
| | (1,13) | | (0,76) | (1,15) | (0,71) | (1,21) | (1,12) |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.
Źródło: Por. tab. 1. W nawiasach podano wartości odchyleń standardowych.

czym kobiety niepracujące zawodowo o 4 miesiące wcześniej aniżeli matki pracujące rodziły swoje drugie dziecko. Najszybciej drugie dziecko przychodziło po pierwszym w rodzinach mężatek posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe. Należy zaznaczyć, że w rodzinach matek pracujących i niepracujących zawodowo, wśród kobiet z wykształceniem ponadpodstawowym długość drugiego odstępu genetycznego utrzymuje się mniej więcej na tym samym poziomie. Jeśli zaś chodzi o mężatki z wykształceniem podstawowym to różnica w czasie dzielącym urodzenie pierwsze i drugie jest znaczna, albowiem matki pracujące zawodowo urodziły drugie dziecko o ponad 12 miesięcy później aniżeli respondentki nie pracujące.

Tabela 11. Średnie odstępy proto- i intergenetyczne według wykształcenia matki i aktywności zawodowej w momencie badania (w miesiącach)

| Odstęp | Wykształcenie matki | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | bez względu na wykształcenie | wyższe[a] | Policealne i średnie | Zasadnicze zawodowe[b] | podstawowe[c] |
| Rodziny ogółem | | | | | |
| I | 16,5 | 19,6 | 15,3 | 14,1 | 13,9 |
| II | 43,3 | 45,5 | 43,7 | 37,2 | 43,0 |
| III | 55,1 | 44,5 | 55,3 | 46,6 | 49,6 |
| IV | 51,8 | 59,2 | 54,7 | 42,9 | 49,8 |
| V | 58,7 | 61,0 | 65,8 | 54,6 | 52,8 |
| VI | 45,5 | – | 48,7 | 47,9 | 25,0 |
| VII | 54,0 | – | 93,2 | 41,0 | – |
| Rodziny matek pracujących zawodowo | | | | | |
| I | 16,9 | 19,7 | 15,8 | 13,5 | 14,2 |
| II | 44,0 | 45,4 | 44,3 | 37,3 | 49,0 |
| III | 55,2 | 43,2 | 54,6 | 49,8 | 43,8 |
| IV | 51,9 | 54,0 | 52,9 | 48,6 | 45,1 |
| V | 78,3 | 61,0 | 113,4 | 77,2 | 36,5 |
| VI | 71,5 | – | 54,0 | 77,3 | – |
| Rodziny matek niepracujących zawodowo | | | | | |
| I | 14,8 | 18,5 | 13,4 | 15,1 | 13,5 |
| II | 40,4 | 46,3 | 41,0 | 37,0 | 36,4 |
| III | 54,7 | 50,9 | 57,6 | 43,0 | 53,7 |
| IV | 51,7 | 90,4 | 57,8 | 39,4 | 53,3 |
| V | 44,8 | – | 36,0 | 45,9 | 63,7 |
| VI | 37,5 | – | 47,8 | 30,2 | 25,0 |
| VII | 54,0 | – | 93,2 | 41,0 | – |

[a] Łącznie z niepełnym wyższym. [b] Łącznie z niepełnym średnim. [c] Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Por. tab. 1.

Odstęp trzeci (III) między urodzeniem drugiego i trzeciego dziecka wynosił w ogólnej populacji 55,1 miesiąca. W obu kategoriach rodzin odstępy te są zbliżone. Zarówno w rodzinach matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo

najdłuższym odstępem trzecim charakteryzowały się rodziny matek posiadających wykształcenie policealne lub średnie, natomiast w najkrótszym czasie po urodzeniu drugiego dziecka rodziło się trzecie w rodzinach mężatek niepracujących zawodowo, które posiadały wykształcenie zasadnicze zawodowe.

Czwarte dziecko przychodzi na świat w ciągu 52 miesięcy po trzecim w obu rozpatrywanych kategoriach rodzin. Najdłuższa przerwa po urodzeniu trzeciego dziecka wystąpiła wśród respondentek legitymujących się wykształceniem wyższym.

Znaczne zmniejszenie liczby rodzin posiadających więcej niż czworo dzieci każe traktować dane dotyczące V, VI i VII odstępu z pewną ostrożnością. Piąty odstęp urodzeniowy (V), tj. czas między czwartym a piątym dzieckiem wynoszący dla całej populacji 58,7 miesiąca, dłuższy był od tej wartości w grupie rodzin matek pracujących zawodowo (78,3). Dodać warto, że najdłuższy odstęp odnotowano w rodzinach matek pracujących zawodowo mających ukończoną szkołę średnią lub pomaturalną.

Z kolei odstęp szósty (VI) waha się od 37,5 miesiąca wśród rodzin matek niepracujących do 71,5 miesiąca w grupie kobiet pracujących. Czas dzielący urodzenie piątego i szóstego dziecka wynosił przeciętnie 45,5 miesiąca.

## 4. Zakończenie

Analiza różnic w procesie kształtowania postaw i zachowań prokreacyjnych matek pracujących i niepracujących zawodowo zależnie od poziomu wykształcenia pozwala na wysunięcie wniosków i spostrzeżeń o treści następującej:

1. Przy wszystkich poziomach wykształcenia obserwuje się preferowanie modelu rodziny z dwojgiem dzieci. Jednocześnie dostrzec można zanikanie różnic w poglądach na temat dzietności idealnej między grupami kobiet o różnym poziomie wykształcenia. Poziomy przeciętne w zaprezentowanym przekroju mieszczą się w granicach od 2,3 do 2,6 dziecka. Ponad połowa uczestniczek badania uznała dwójkę dzieci za właściwą dla obecnych warunków życiowych rodziny, a co trzecia respondentka uważała, iż w istniejących warunkach można mieć tylko jedno dziecko. Żadna grupa mężatek nie podała dzietności właściwej na poziomie wyższym od dzietności idealnej. Badanie potwierdziło wyraźną unifikację poglądów na liczbę dzieci właściwą w istniejących warunkach w grupach mężatek według poziomu wykształcenia.

Upodabnianie się dzietności idealnej i właściwej, tak odmiennej w przeszłości, między matkami o różnym wykształceniu, daje podstawę do sądzenia, że cecha ta traci dotychczasowy wpływ na poglądy prokreacyjne i to zarówno w rodzinach kobiet pracujących, jak i niepracujących zawodowo.

2. Wykształcenie jest czynnikiem istotnie różnicującym poziom i strukturę dzietności zrealizowanej do momentu badania. Wśród absolwentek szkół wyższych 35% z nich urodziło jedno dziecko, a 48,4% dwoje dzieci, natomiast spośród respondentek mających wykształcenie podstawowe jedno dziecko urodziło tylko 8,4%, 48,2% poprzestało na dwójce dzieci, a 24,1% uczestniczek badania urodziło troje dzieci. Zarówno w rodzinach matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo dzietność rodzin ulega zmniejszeniu wraz ze wzrostem wykształcenia.

3. Pierwszy odstęp urodzeniowy jest uzależniony od poziomu wykształcenia kobiet. W przypadku kobiet o wyższym poziomie wykształcenia jest on przeciętnie o 5,7 miesiąca dłuższy w porównaniu z respondentkami posiadającymi wykształcenie podstawowe. W obu subpopulacjach w miarę wzrostu poziomu wykształcenia, długość odstępów protogentetycznych rośnie

Z przytoczonych badań wynika zatem, że nie ma różnic w ocenie dzietności deklarowanej między grupami matek o różnym poziomie wykształcenia. Natomiast określony cenzus wykształcenia matek silnie różnicuje poziom i strukturę dzietności rzeczywistej, a także długość odstępów genetycznych. Uzyskane rezultaty badawcze wykazują zbieżność z wynikami ankietowego badania zachowań prokreacyjnych kobiet przeprowadzonego przez GUS w 1997 roku[9]. Należy zaznaczyć, że od początku okresu transformacji społeczno-gospodarczej, nieustanny wzrost kosztów utrzymania, niekorzystna sytuacja kobiet z dziećmi na rynku pracy, zmniejszenie możliwości korzystania z instytucjonalnej opieki nad dziećmi powodują, iż właściwa realizacja funkcji prokreacyjnej jest obecnie znacznie trudniejsza niż dawniej. Świadomość tych trudności może istotnie ważyć na decyzjach dotyczących posiadania dzieci. Przedstawione wyniki analizy stanowią zatem jedynie przesłanki do formułowania hipotez o roli wykształcenia matek w procesie kształtowania postaw i zachowań prokreacyjnych kobiet, które powinny być weryfikowane przez systematyczne badania stosownie do zmieniającej się sytuacji społeczno-ekonomicznej w kraju.

## Bibliografia

Borowski S., *Wpływ wykształcenia na reprodukcję ludności w Wielkopolsce*, Poznańskie Roczniki Ekonomiczne, Poznań 1976, t. XXVII

Borowski S., *Model rodziny w Polsce i czynniki kształtujące ją*, (w:) *Polityka ludnościowa*, (red.) S. Borowski, Warszawa 1973

Dolny E., Meller J., Wiśniewski Z., *Zarys polityki zatrudnienia*, Warszawa 1990

[9] *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych rodzin polskich*, GUS, Warszawa 1997.

Holzer J. Z., *Demografia*, PWE, Warszawa 1999

Klimczyk M., *Przynależność do grup społeczno-zawodowych a dzietność biologiczna kobiet w Polsce*, (w:) *Polityka ludnościowa*, Warszawa 1973

Kuciarska-Ciesielska M., Nowak L., Smoliński Z., *Postawy prokreacyjne młodych małżeństw – Ankieta Nowożeńców 1985*, Monografie i Opracowania, SGPiS, Warszawa 1990, nr 304/7

Kurzynowski A., *Aktywizacja zawodowa kobiet a wielkość rodziny*, (w:) *Polityka ludnościowa*, Warszawa 1973

Rószkiewicz M., *Poglądy i zachowania prokreacyjne ankietowanych kobiet*, (w:) *Badanie dzietności kobiet w Polsce – Ankieta Macierzyństwa 1984*, Monografie i Opracowania, SGPiS, Warszawa 1988, nr 254/14.

Skrętowicz B., *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych kobiet wiejskich*, Monografie i Opracowania, SGH, nr 356/28, Warszawa 1991

Smoliński Z., *Model współczesnej rodziny w świetle badań przeprowadzonych w Polsce*, (w:) *Polityka ludnościowa*, Warszawa 1973

Szuman A., *Aktywność zawodowa matek a funkcje społeczne rodziny w cyklu jej rozwoju*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, z. 140, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 1995

Szuman A., *Postawy i zachowania prokreacyjne matek pracujących zawodowo w warunkach przekształceń systemowych*, „Studia Demograficzne" 1998, nr 3

Szuman A., *Impact of mothers' occupational activity on differences in family development calendar*, „Polish Population Review" Warsaw 2001, no. 18

Unolt J., *Ekonomiczne problemy rynku pracy*, Katowice 1999

*Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych rodzin polskich*, GUS, Warszawa 1997

Wierzchosławski S., *Demograficzno-społeczne problemy rodziny i macierzyństwa*, (w:) *Raporty końcowe z badań w latach 1976–1980*, „Monografie i Opracowania" nr 111/4, ISiD SGPiS, Warszawa 1982

Wierzchosławski S., *Demograficzne aspekty badania rodziny według faz cyklu życia*, (w:) *Fazy rozwoju rodziny a jej potrzeby*, (red.) A. Kurzynowski, Warszawa 1991

Wierzchosławski S., *Longotudinalne badanie demograficzne w Zintegrowanym Systemie Badań Gospodarstw Domowych*, (w:) *Problemy integracji statystycznych badań gospodarstw domowych*, (red.) Biblioteka Wiadomości Statystycznych, Warszawa 1987

Wasilewska-Trenkner H., *Struktura urodzeń według kolejności*, (w:) *Badanie dzietności kobiet w Polsce – Ankieta Macierzyństwa 1984*, Monografie i Opracowania SGPiS, Warszawa 1988, nr 254/14.

Alicja Szuman

# Influence of women's education on procreative functions in a family life cycle

## Summary

The aim of this paper is to identify the role of mothers' education, being a symptom of professional qualifications, in shaping procreative attitudes, actual number of children and genetic intervals in the successive phases of the life cycle of a family. The studies included a sub-population of families from the urban environment. The research was based on the results of the national survey carried out by the Centre for Family Studies of the University of Economics in Poznań. The research sample included over 3 thousand families of working and non-working mothers and observations were made at the turn of 1999/2000.

The results obtained show that ideal fertility and real fertility (so different in the past) are becoming similar among mothers of different education which justifies the statement that this feature is losing its hitherto existing influence on procreative attitudes, both in the families of professionally working and non-working mothers.

Education is a factor which significantly differentiates the level and structure of fertility realized until the time of studies. In both groups of families their fertility becomes lower along with the growth in the level of education. The first time interval between giving birth depends on the level of women's education. As regards women with a higher level of education it is on average longer by 5.7 months as compared to the respondents with primary education. In the families of professionally working and non-working mothers the lengths of protogenetic intervals increases along with the increase in the level of their education.